

навуцы, дзяржаўная падтрымка фалькларыстыкі ператварылася ў прамы ідэалагічны дыктат.

¹ Гл.: Слов'янська фольклористика: Нариси розвитку. Матеріали // Автори: М.М.Гайдай, В.Е.Гусев, К.П.Кабашников, Н.С.Шумада, В.А.Юзвенко. Київ, 1988.

² Гл.: Соколов Ю. М. Русский фольклор: Учебник для высших учебных заведений. М., 1938. С.8.

³ Гл.: Zelenin D. K. Russische (ostslavische) Volkskunde. Berlin und Leipzig, 1927.

⁴ Гл.: Зеленин Д. К. Магическая функция слов и словесных произведений // Сб. академику Н.Я.Марру. М.; Л., 1935. С.509.

⁵ Сперанский М. Н. Русская устная словесность. М., 1917. С.114–115.

⁶ Гл.: Адрианова-Перетц В. П. Символика сновидений Фрейда в свете русских загадок // Сб. академику Н.Я.Марру. С.497–505.

⁷ Гл.: Пропп В. Я. Морфология сказки. М., 1928.

⁸ Гл.: Морозов А. В. Вопросы социодинамики устного народного творчества в историографии русской фольклористики 30-х годов // Вопросы романо-германской и русской филологии. 1997. № 1.

⁹ Андреев Н. П. Проблема истории фольклора // Советская этнография. 1934. № 3.

¹⁰ Никифоров А. И. Фольклор Киевского периода // История русской литературы. М.; Л., 1941. Т.1.

¹¹ Гл.: Нікіфоров О. І. Російська докучна казка // Етнографічний вісник. Київ, 1932. Кн.10.

Т.П.ГУЛІЦКАЯ

ПРЫСВЯЧЭННІ Ў ТВОРАХ П.СКАРГІ "ПРА АДЗІНСТВА КАСЦЁЛА БОЖАГА" (1577,1590) І "АПОКРЫСІС" Х.ФІЛАЛЕТА

Для літаратуры XVI–XVIII стст. характэрным было прысвячэнне твораў знакамітым свецкім ці духоўным асобам таго часу. Як адзначаў А.М.Панчанка, "колькі б нацыя за сваю гісторыю ні нарадзіла герояў, колькі б ні здзейсніла подзвігаў, гэта заўсёды лічаныя людзі і лічаныя падзеі. Яны лічаныя менавіта таму, што маюць сімвалічнае значэнне: таму што сімвалаў не можа быць шмат...". Прысвячэнні не мелі ўстойлівай жанравай структуры і маглі ўключаць розныя элементы. Асоба, якой аўтар прысвячаў верш, кнігу, трактат, была ў пэўнай ступені сімвалам не толькі для сучаснікаў, але і для нашчадкаў. "Прысвячэнне, – падкрэслівае У.Г.Кароткі, – кандэнсат так званых "вечных" ідэй"².

Таму прысвячэнні ў творах П.Скаргі "Пра адзінства Касцёла Божага" і Х.Філалета "Апокрысіс" маюць шмат тыповых рысаў. Але, зазначае Д.С.Ліхачоў, "паўтараемыя формулы і сітуацыі тлумачацца патрабаваннямі літаратурнай этыкі, аднак самі па сабе яшчэ не з'яўляюцца шаблонам"³. Невыпадковым прадстаўляецца і выбар асоб, якім прысвечаны дадзеныя творы. Як вядома, першае выданне П.Скаргі "Пра адзінства..." прысвечана буйному праваслаўнаму магнату К.К.Астрожскаму, кніга Х.Філалета – Канцлеру Вялікага княства Літоўскага, каталіцкаму дзеячу Яну Замойскаму. Такі прыём, калі твор прысвячаўся прадстаўніку апазіцыйных поглядаў, быў надзвычай распаўсюджаны ў літаратуры. Перш за ўсё гэта быў спосаб "захаваць" выданне (даволі часта ўвесь "крамольны" тыраж знішчаўся праціўнікамі поглядаў аўтара). Акрамя таго, кніга атрымлівала і большае кола чытачоў, што маггло садзейнічаць павелічэнню прыхільнікаў тых ці іншых ідэй пісьменніка. На гэта адкрыта спадзяецца Х.Філалет, адзначаючы, што выдае кнігу "под заслонаю зацного имени вашей милости, моего милостивого пана"⁴.

Звычайна пісьменнік імкнуўся стварыць не матэрыяльны, а абстрактна-сімвалічны вобраз абаронцы нацыі, яе выратавальніка. Невыпадкова Скарга спыняе выбар на асобе князя Астрожскага, які павінен быць уласна зацікаўлены ў тым, каб вярнуць згоду і адзінства не толькі ў грамадстве, але і ва ўласную сям'ю (жонка і сын Януш – каталікі, дзве дачкі замужам за пратэстантамі Янушам Кішкай і Крыстафам Радзівілам). Аўтар малюе перад чытачом вобраз мудрага і ўплывовага палітыка, звяртаючыся да свайго адрасата: "mam kemu wielką w Panu Bogu nadzieię, iż wasza ks.m. serce, wielkimi cnotami żywota chrześciańskiego z miłością ku Panu Bogu u pobożnością wszystkich spraw ozdobione, do tego pobudzi, aby się co około ziednoczenia narodow tych Ruskich z kościołem Bożym u wybawieniu tak wiele dusz zaczęło, u szczęśliwie skończyło"⁵. Яго апанент у прысвячэнні да "Апокрысіса" піша: "Вашей милости, моему милостивому пану, инша, которого потужность

моцный фундамента маючы, не боішся того, але і сваім, і пасторонным страшна быці мусіць, і якая, іле бачіць могу людзі на неі оглядаючыхся, ад ростырку домовага, на якім ся даўно заносіць, сама падобна гамуе? Ведаю, кога хвалю, кому то прывлашчаю? Тому, якога не боюся, абых перахваліць мел..." (Слп.1010).

Па тагачаснай традыцыі аўтар, калі пісаў пра нейкую падзею, пачынаў звычайна з перадгісторыі, ухваляў пэўную асобу з яго папярэднікаў. «Письменник Сярэднявечча, – слухна падкрэслівае Д.С.Ліхачоў, – шукае прэцэдэнтаў у мінулым, заклапочаны ўзорамі, формуламі, аналогіямі...». Увогуле памяць пра мінулае, пра продкаў уяўлялася святыняй, таму невыпадкова амаль у кожным прысвячэнні ўказвалася на радавінасць героя, асабліва калі гэта датычылася пытанняў веравызнання. У выданні «Пра адзінства..» 1577 г. Скарга піша: «Z czego wasza kxiążęca miłość wiele Panu Bogu dziękować, y to iemu barzo chwalić, y z tego się wielkiey pospolitey y domowey pociechy spodziewać winien iesteś. Bo tym ani waszey kx.m., ani swoich zacnych prodkow sławy nie skaził, ale ią przyzдобіł: gdu obudwu dziadow swoich, onych wielkich hetmanow...iednę na sobie wiarę y zgodę starowieczną Grekow z Łaciniki okazał, y do tego się posłuszeństwa y głowy, pod którą wszyscy Grekowie byli, słusznie a mądrze wciekł.» (Слп. 230–231). У другім выданні палеміст падкрэслівае, што кароль – нашчадак «Iagellow, Władysławow, Zygmuntow», павінен прыняць актыўны ўдзел у справе уніі. Зварот у мінулае культывіраваў погляд на чалавека як на звяно ў ланцужку радавой славы і годнасці. Указанне на старажытнасць роду, на карані нярэдка ўжывалася пісьменнікам з мэтай даказаць адзінства веры з яго продкамі. У «Апокрысісе» Філіпалет адзначае, што продкі Яна Замойскага «неколи греческой релеи были» (Слп.1010).

Не маючы ўстойлівай жанравай структуры, прысвячэнні акрамя ўхвалення якасцей асобы, нярэдка выконвалі і ідэалагічныя функцыі. Так, другое выданне «Пра адзінства Касцёла Божага» 1590 г. Скарга прысвяціў не князю Астрожскаму, а каралю Жыгімонту III, што надало твору як палітычнае, так і ідэалагічнае значэнне. У прысвячэнні палеміст адзначае, што выданне 1577 г. «wykupiła ie bogatsza Ruś y poraliła» (Слп.529), ён жа знайшоў толькі адзіны экзэмпляр, і той без пачатку, і вырашыў таму яшчэ раз надрукаваць кнігу.

Аднак асноўная ідэя гэтага твора – надаць уніі агульнадзяржаўнае значэнне. Кароль павінен стаць гарантам еднасці: «to iest vrząd krolow chrześcijańskich, aby monarchowie, ktorze śweckiey rzeczy pospolitey iedność na sobie trzymaia, do kościelney iedności też pomagali, bez ktorey nie tylo nikt zbawienia nie ma, ale też y iedność rzeczy pospolitey świeckiey długo trwać nie może. Bo żadną sie rzeczą tak zgoda, z ktorey wszystko dobre pochodzi, miedzi ludzmi nie wiąże, iako iednym Bogem y wiarą iedną a iednymi o rzeczach Boskich rozumieniem» (Слп. 529–530).

Скарга лічыць, што галоўны клопат караля – адзінства Рэчы Паспалітай, а гэта напрамую залежыць ад адзінай веры. Менавіта веравызнанне павіна аб'яднаць народы дзяржавы, што надзвычай важна для краіны, насельніцтва якой складаецца з некалькіх этнічных груп, звязаных мовамі, культурамі, традыцыямі. У такой краіне магутнасць улады караля цесна звязана з тым, якая вера ў яго падданных. Шмат тых, адзначае аўтар, хто «kościelną iedność rozrywaią a niezgody w rzeczy pospolitey mnożą... Wolność obrocila się w swowolność y rozpstę! Posłuszeństwa w żadnym stanie nie masz!.. iako zastarzała Nekarność wszystkie złości roimnożyła!» (Слп.531). Цяжэй за ўсё будзе пераканаць у гэтым «ruskich person», якія жывуць з грахом, атрыманым ад продкаў, таму што «trudno chromotę leczyć, tak też y zastarzałe błędy, których nie broni prawda, ale tylo czas a starsycz podanie» (Слп. 530). Гэта выснова адносіцца як да дзяржаўнага, так і да рэлігійнага размеркавання ўлады. Аўтар заклікае караля прыкласці ўсе намаганні для рэлігійнага аб'яднання народаў Рэчы Паспалітай: толькі ад яго будзе залежыць як магутнасць дзяржавы, так і моц каралеўскай улады.

Такім чынам, неўстойлівасць жанравай структуры прысвячэнняў, магчымасць імправізацыі і ў той жа час захавання літаратурнага этыкету дазваляла ствараць пісьменнікам-палемістам сваю рэлігійна-асветніцкую сістэму светапогляду.

¹ Панченко А. М. Топика и культурная дистанция // Историческая поэтика: Итоги и перспективы изучения. М., 1986. С.246.

² Кароткі У. Г. Беларускія прадмовы і пасляслоўі другой паловы XVI – першай паловы XVII стагоддзя // Прадмовы і пасляслоўі паслядоўнікаў Францыска Скарыны. Мн., 1991. С.10.

³ Лихачёв Д. С. Поэтика древнерусской литературы. Л., 1967. С.96.

⁴ Филалет Х. Апокрисис // РИБ. Памятники полемической литературы. СПб., 1882. Кн.2. Стб.1010. Далей спасылкі на гэта выданне даюцца ў тэксце з пазначэннем слупка.

⁵ Skarga P. O jedności Kościoła Bożego // РИБ. СПб., 1882. Кн.2. Стб.229. Далей спасылкі на гэта выданне даюцца ў тэксце з пазначэннем слупка.

⁶ Лихачёв Д. С. Поэтика. С.95.

⁷ Новые статьи П.Скарги // РИБ.СПб.,1882.Кн.2. Далей спасылкі на гэта выданне даюцца ў тэксце з пазначэннем слупка.

I.M. ЗАПРУДСКІ

“ЛІТОЎСКІЯ АБРАЗКІ” АДАМА КІРКОРА Ў АСПЕКЦЕ ТЫПАЛОГІ МЕМУАРНАГА ЖАНРУ

Навуковец і грамадскі дзеяч, выдавец і рэдактар альманахаў “Radegast” (1843), “Pamiętniki umysłowe” (1845–46), “TeKa wileńska” (1857–58) і газет “Kurjer wileński” (1860–65), “Новое время” (1868–70) Адам Кіркор (1818–1886) быў вядомы не толькі на Беларусі і Літве, але і ў адукаваных колах рускага і польскага грамадства свайго часу. Яго жыццёвы лёс быў няпростым. У пачатку 1871 г., ратуючыся ад пецяўбургскай даўгавой турмы, ён пакінуў межы Расійскай імперыі і нелегальна пасяліўся ў Кракаве, які ўваходзіў тады ў склад Аўстра-Венгрыі.

Кракаўскі перыяд быў плённым у творчай біяграфіі вучонага. Ужо ў 1872 г. у пазнанскім “Tygodniku wielkopolskim” былі апублікаваны падрыхтаваныя Кіркорам “Літоўскія абразкі: 3 успамінаў бадзягі Sobarri”, выдадзеныя за кошт рэдакцыі ў 1874 г. асобнай кнігай. Выдаўцы “Tygodnika...” прытрымліваліся радыкальных поглядаў, салідарызаваліся з ідэямі славянафільства і “звязвалі надзеі на вызваленне з рэвалюцыйным рухам”¹. Карыстаючыся адноснай свабодай друку, яны імкнуліся ўзбуджаць патрыятычныя пачуцці і наладжваць кантакты паміж рознымі рэгіёнамі былой Рэчы Паспалітай, таму значная частка матэрыялаў дасылалася ім у Познань (тэрыторыя тагачаснай Прусіі) з-за мяжы.

Са зместу “Прадмовы аўтара” вынікае, што напісанне “Літоўскіх абразкоў” было заказана Кіркору. Зразумела, заказчыкам выступала сама рэдакцыя “Tygodnika...”, публікацыі якога вызначаліся сярод усёй польскамоўнай прэсы палітычным радыкалізмам. Кірунак выдання ў пэўнай ступені дыктаваў ідэйна-палітычныя ўстаноўкі, якія павінен быў улічваць не абмежаваны цэнзурнымі рамкамі мемуарыст. Гэта і абумовіла патрыятычны пафас і тэматычную сувязь успамінаў з гісторыяй нацыянальна-вызваленчага руху. Дарэчы, у другой палове XIX ст. падобная практыка заказвання мемуараў існавала і ў рускіх перыядычных органах².

Хаця “Літоўскія абразкі” спецыяльна не даследаваліся, што прымусіць нас не ўхіляцца ад апісальнай эмпірыкі, у беларускім літаратуразнаўстве замацавалася слушнае меркаванне, што ў гэтай працы Кіркор найбольш адкрыта выказаў свае палітычныя погляды³. Змест кнігі сапраўды быў палітычна тэндэнцыйным і прасякнутым антырасійскімі настроямі. Але вучоны яшчэ спадзяваўся вярнуцца на радзіму, таму і не афішыраваў свайго аўтарства, а выкарыстаў псеўданім.

Кампазіцыйна “Літоўскія абразкі” складаюцца з “Прадмовы аўтара” і трох абразкоў. Першы з іх цалкам належыць пярэму Кіркору. У другім і трэцім, акрамя ўступаў і каментарыяў публікатара, змешчаны чатыры ўрывкі з “Запісак” прафесара Віленскага ўніверсітэта Станіслава Юндзіла (1761–1847). У іх утрымліваецца багаты матэрыял па гісторыі ўніверсітэта і паўстання 1830–31 гг. Такім чынам, толькі “Першы абразок” у “Літоўскіх абразках” з’яўляецца арыгінальным творам самога аўтара. На яго аналізе мы і спынімся, каб раскрыць творчую манеру Кіркора-мемуарыста.

На працягу XIX ст. мемуары не прынята было адносіць да сферы мастацкай творчасці. Шматлікія ўспаміны тагачасных аўтараў былі ў іх разуменні толькі жывым сведчаннем ці дакументам эпохі. І Кіркор у гэтым сэнсе не быў выключэннем. Ён спецыяльна падкрэсліў: “Я намалюю вам некалькі